

חמדה בן יהודה ו"טרקלינה" העברי בירושלים (1873—1951)

כבת חמש-עשרה היתה חמדה בהפגשה בפעם האחרונה עם בן יהודה גיטה בבית הוריה, לרגל בקורו ברוסיה כדי לאסוף מנויים למילונו ועתונו. וכבת עשרים-ושתיים היתה כשנפגשה עמו בקושטא, כדי להנשא לו אחר מות אחותה דבורה.

חמדה היתה חניכת התרבות והמהפכה הרוסית, רחוקה מיהדות, צעירה תוססת, משכילה, מלאת חיים, המבקשת תוכן וענין בחייה. היצירה של בן יהודה והתחדשות המולדת שאחותה דבורה הקריבה למענן את חייה, מכתבי בן יהודה אליה המלאים התלהבות ואמונה במפעלו, על אף האסונות שתכפו עליו, אהבתו אליה, והפצרתו בה שתסכים להיות אם לילדי דבורה, עוררו בה חשבון הנפש — והחליטה לתת ידה ליוצר ולמהפכן אליעזר בן יהודה.

אולם בן יהודה התולח, עם כל רצונו העז לבנות שנית את ביתו עם הנערה הנחמדה שהכיר מילדותה, ראה חובה לעצמו לגלות לנערה את כל האמת המרה על מחלתו, ובטרם תקבל החלטת-נשואין כתב לה מכתב אזהרה: — „אמש שוחח עמי ד"ר שוארץ רופאי ואמר לי, שהוא חושב לעוזן פלילי את החלטתנו להנשא. ממני דבקה המחלה בדבורה שגרמה למותה, ואין אני רשאי כאדם משוחף אשר ימיו ספורים, להנשא שנית, ולכן חפשיה את מהבטחתך, יקירתי. ואם החלטתך לקשור את חייך בחיי באה מרחמים על שני היתומים, אין כל צורך להקריב את חייך בשבילם, הם יגדלו כשאר היתומים בעולם...“ המכתב היה כתוב רוסי, כי חמדה לא ידעה עברית.

על מכתב זה ענתה חמדה: — „מודה אני לרופא שוארץ על התענינותו בגורל חיי, הדבר נגע ללבי, אני באה אליך, ואם זה יהיה לשנים רבות, לשנה אחת, לחודש או ליום — אלה יהיו חיינו המשותפים.“

כשקרא ד"ר שוארץ את תשובת חמדה התרגז מאד, וקרא מנהמת לבו: „אויה לה!“

חמדה ואליעזר נפגשו בקושטא. בן יהודה היה מאושר כשראה הצעירה הנאה המצויינת בהשכלה, ביופי, במרץ, במשובת-נעורים ועליצות. חמדה הסתכלה בו ובחנה אותו בעיניה; אדם נאה, הדור בלבושו, מלא קסם וחוץ, עליו ושופע חיים על אף מחלתו, עז נפש ומאמין ביצירתו, נאמן לאחותה דבורה ומדבר עליה בהערצה. אך החיים החדשים עם בעל חולגי ושני יתומים קטנים, בארץ שוממה, בירושלים הקנאית, לנהל בית יחד עם אם זקנה ואדוקה, והיא רחוקה מדת ואמונה, האין זה עול כבד מדי? התעמוד בו?

מפקפקת ומהססת נכנסה תחת הטלית ששימשה לחופה בבית הרב הספרדי בקושטא, וכשהושיטה אצבעה לטבעת הקידושין ועיניה נפגשו בעיני בן יהודה, שבה אמונתה אליה והחליטה על דרכה בחיים.

כשפנתה חמדה לבן יהודה ובקשה, ברוסית, את מפתח המזודה, הושיטו לה

ואמר בעברית: „זה מפתח“. וחמדה סיפרה תמיד: „מפתח“ זה פתח לפני את שערי הלשון העברית, את ארץ העברים ואת לבו של בן יהודה.

כשבאו חברי בן יהודה בירושלים לברכו לשובו ולהקמת הריסות ביתו, נדהמו למצוא שהבית העברי נעלם ונגזז. האם הזקנה מדברת אידיש, אשתו הצעירה רוסית, הילדים מגמגמים עברית, רק על שולחן הכתיבה נערמו פתקים עם מלים עבריות למילון והגהות העתון.

יום יום לימד בן יהודה את חמדה אשתו עברית, לאתר שלושת חדשי עמל ויגיעה שוב נשמע הדבור העברי בבית בן יהודה. חמדה קיבלה מבעלה במתנה את הספר העברי הראשון לקריאה ועליו הקדשה: — „בתי היקרה, חן חן לך בעד החום והאור שהבאת בחיי“.

היא נסעה עם בעלה לבקר במושבות העבריות, ביהודה. בפעם הראשונה בחייה נפגשה עם סטודנטים, אכרים ואכרות עבריים, משכילים וקוראי ספר ועתון, שמעה מפיהם דברי בקורת על עתונו של בן-יהודה שאינו נלחם מלחמת הישוב עם פקידי הבארון. האם בשכר מאתיים הפראנקים שמקבל בן יהודה כתמיכה מהנדיב בעתונו, הזניח את המתיישבים העברים לנפשם? האם יודע הוא להלחם רק למען הלשון העברית, ולהוכיח את בני ירושלים הקנאים? מדוע אין הוא כותב נגד הפקידות השלטת המשעבדת את האכרים ומכניסה רוח זרה למושבה, האם כך נוהג הוא מחשש שמא ימשוך הנדיב ידו מהישוב?

וחמדה החליטה בלבה להשפיע על בעלה, שיקדיש יותר תשומת לב לבעיות הישוב, לדרישות האכרים, ולעזור לו בעבודתו, כי קשה היתה עליו העבודה במילון ובעתון כאחד; והוא מאיץ בה להתמסר יותר ללמוד השפה העברית ולהתחיל לכתב מאמרים קצרים; צריך שהאשה העבריה תחדור לספרות העברית, שתכניס בה רגש ורוך, ועליה לתרגם ספורים קטנים מרוסית וצרפתית לעתון, לכתוב כתבות מירושלים, מהארץ, ואפילו מכתבים בעלום שם, והוא יתקן וישכלל מכתביה. יודעת היא לכתב מכתבים מעניינים, ומכתביה אליו יוכיחו.

הרעיון להיות לסופרת מושך את לבה. מכתביה וספוריה שנדפסו בעתון גרמו לה נחת ואושר רב, נתנו לה ענין חדש בחייה. היא מתחילה להקדיש רוב זמנה לעתון ומקילה על עבודת בעלה.

חמדה היתה לאם. גולדה דבורה, הילדה הששית בחייו ולחמדה — הראשונה. היא אהבה את ילדי אחותה, את בן אביי ואת ימימה, אבל הפעוטה רכה ויפה, בשר מבשרה, פרי אהבתה ואמהותה.

עוד היא שמחה בבתה הקטנה, בנפש החמודה המאחדת אותם, והנה חלתה הקטנה ומתה. הניחה חמדה את הגוויה במטתה וכיסתה אותה בפרחי שדה. משבאו הקברנים וראו את האם גלוית שער, בלי מטפחת לראשה, והפרחים שעל גוויית המתה, כמנהג הגויים, סירבו להובילה לקבורה. איים בן יהודה שאם לא יקברוה עם יתר ילדי ישראל, יכרה לה קבר כמו ידיו בגן ביתו. נכנעו הקברנים, שמו את התינוקת בסל — וברתו מהבית... חמדה בכתה על הלוויה שנערכה לילדתה, בלבה נתעורר מרד נגד אדוקי ירושלים, ומני אז עשתה כל שבידה כדי להכעיסם.

עוד לא תם האבל על הילדה והנה שואה חדשה. יונס, אבי חמדה, כתב מאמר בעתונו של בן יהודה על גבורת המכבים וחג החנוכה בשם „מצוות צריכות כוונה“ — והעורך בן יהודה נאשם כמורד במלכות והושם בבית-האסורים.

בשביל בן יהודה החולה היתה הישיבה בתא טחוב ומעופש בתורף הירושלמי כרוכה במות ודאי. חמדה עשתה לשחד את שומרי בית-הסוהר שירשו לה להביא לו שמיכה חמה ומוון, לא נתנה מנוחה ליקירי ירושלים ולפקידי הנדיב, כדי לשחרר את בן יהודה. בפקודת הנדיב הוא הוצא בערבות, והמשפט נדחה עד שובו לאיתנו. זמן רב שכב חולה בשטף-דם, והמשפט נמשך שמונה חדשים בבירות, בן יהודה יצא „זכאי“, אך רשיון העתון נשלל ממנו...

חמדה שידעה שהעתון הוא נשמת בן יהודה ופרנסת המשפחה, השתדלה בקושטא להשיג רשיון חדש על שמה; ולאחר יגיעות רבות עלה בידה להשיג הרשיון, העתון שינה את שמה אבל לא את תכנו.

עבודת המילון התקדמה. אלפי פתקים נערמו בארגזים, הכרך הראשון היה מוכן לדפוס — וכסף אין להדפיסו, בן יהודה גם לא ידע כיצד להדפיסו, ורצה להועץ בחכמי הלשונות השמיות ובמוציאי מילונים באירופה על סדור מילונו והדפסתו. חסרו לו גם ספרים חשובים לעבודתו. אז החליטו אליעזר וחמדה לנסוע לפריז וללונדון לעבוד בספריות, לאסוף את החומר החסר ואגב למצוא מנדבים להדפסת הכרך הראשון.

תודות לאדמונד די רוטשילד, שלו הקדיש המחבר את הכרך הראשון, יצאה נסיעתם לפועל. באירופה נפגשו עם אנשי מדע, סופרים ועיתונאים, עורכי עתונים ומדינאים, עם מאקס נורדוי וזנגויל ואנשי צבור יהודיים חשובים. בן יהודה הרצה לפניהם על עבודתו המדעית, על הארץ ועל הישוב העברי, וחמדה היפה והעליזה, בעלת הדמיון והמעוף, הספורים וההגומות, הוסיפה משלה בהומור מבדח ובכשרון הדבור. בכל מקום בואם נתקבלו העברים מארץ ישראל באהדה. הוא וחמדה עבדו בספריות ואספו את החומר הדרוש לעבודתו, אף קשרו קשרים עם מערכות עתונים ועם לשכות מודיעין בשביל עתונם, וחזרו לארץ בכחות מחודשים — דרוכים לסיום הכרך הראשון ולהתחלת הכרך השני. בן יהודה חזר לשולחן עבודתו ועבד יומם ולילה, מנורת הנפט לא כבתה בלילות; חמדה דאגה לבריאותו ויחד עם זה שמחה למרצו הרב.

מעט הכסף שהשיגו לא הספיק להדפסת המלון, למחיית המשפחה לתשלום החובות ולהוצאת העתון. אחר חדשים מספר חזרה הדלות לבית, באו ימים ללא לתם, ללא בגד, ללא נעלים לילדים, לא עץ ופחם לחמם את החדרים הקרים. שעולו של בן יהודה גבר, שוב שטף דם וחמדה הרגישה כי מסוגלת היא לגזול את העולם כולו ובלבד להמציא לבן יהודה את הנצרך לו לעבודתו.

היא מחליטה לנסוע שוב לחוץ-לארץ והפעם ביחידות. עליה למצוא כסף לכרך השני, למחיית המשפחה, ולאפשר לבן יהודה לעבוד עבודתו המדעית בלא דאגות חמריות. את הילדים הניחה בחסותה של חלימה, המשרתת הערבית, המדברת עברית, אבל היכן להשיג הוצאות הדרך? שוב פנתה אל ידידיה האמידים וביקשה הלוואה. בדם לבה השיגה מבוקשה. בכאב לב ובחרדה עזבה את בעלה החולה, את ילדיה, בבת

צחוק נפרדה ממשפחתה, ובהתרחק האניה מהחוף פרצה בבכי מר, מי יודע אם תצליח בדרכה, מי יודע מה יקרה לבן יהודה החולה בהעדרה וריאתו מצטמק מיום ליום?

פעמים רבות נאלצה חמדה לצאת בשליחות המילון, כל כרך נדפס בכספי מנדב אחר והוקדש לשמו, כל כרך נדפס בדם ודמעות. איש לא ידע כמה יגיעות יגעה חמדה, כמה טרחות טרחה, כמה השפלות סבלה, כמה לילות נדודים ושעות יאוש עברו עליה עד שמצאה מנדב, עד שהסכים המו"ל לנגשייד בברלין לקבל על עצמו את הדפסת המלון העברי.

אחר עשרים וחמש שנות תלאה וצער ועבודת פרך, מצא בן יהודה בזכות חמדה אמיצת הלב ועזת הרוח, את הגואל ליצירתו הגדולה.

כשהביאה חמדה לבן יהודה את הכרך הראשון בהוצאת לנגשייד, בדפוס ובכריכה נהדרים, וידידים הוזמנו לביתם לחוג את המאורע הגדול, היא הגישה לו קלף ועליו כתבה, שהיא מתחייבת להוציא את מלוננו עד תומו; חתכה בסכין את אצבעה ובדמה חתמה על הקלף.

כרך אחר כרך נדפס. בן יהודה נסע לעתים קרובות עם חמדה לאירופה לעבוד בספריות השונות, ולאמריקה, נעדים הוקמו בארצות שונות למען המילון, מזכירים עבדו בו, ובבית הורגשה הקלה, אם כי המשפחה גדלה והלכה: עוד ארבעה ילדים חיים ילדה חמדה לבעלה, ושני ילדי אחותה גדלו בביתה, ולכולם דאגה, כולם קבלו השכלה למען יוכלו ביום מן הימים לעמוד ברשות עצמם. איתנה עמדה על משמרתה. מתנגדים רבים הקים בן יהודה לעתוננו במאמריו המדיניים, לא תמיד היתה דעתו כדעת הצבור והמנהיגים, עקשן היה בדעותיו וחמדה הגבירה עקשנותו ונלחמה מלחמתו, רבים גם האשימו אותה בבזבזנות; בירושלים התהלכה בשמלות היפות שהביאה מאירופה, וכשגדלו הבנות היפות ובבית התחילו מבקרים אנגלים ויהודים צעירים, ובן אב"י הוציא את "דואר-היום" וביקר קשה אנשי צבור ידועים, — גברה התרעומת על בית בן יהודה עוד יותר. וחמדה אהבה לשמוע דברי בקורת — יגידו מה שיגידו, אך ידברו-נא בבית בן יהודה. וטרקלינה היה פתוח לידידים ולמתנגדים, קיבלה את אורחיה בסבר פנים יפות, בבת צחוק, תמיד ידעה להתחבב על אורחיה. ואליעזר הופיע לרגעים מספר מחדר עבודתו, ברך את אורחיו, חטף שיחה קלה וחזר שוב לעבודתו. הזמן יקר והעבודה רבה וחיו — מתנת הבורא.

לא את כל כרכי המילון זכה בן יהודה להדפיס בחייו, אבל חמדה זכתה לקיים את נדרה. אחר מותו הקימה ועדים מחכמי-ישראל שהוציאו את המילון בשלמותו, אף הוציאה בעזרת הסתדרות-העובדים הוצאה חדשה זולה יותר, שנפוצה כמעט בכל בית עברי. עד יום מותה שמרה על בית בן-יהודה בקדושה, והתאבלה אבל כבד על מות מחייה הדבור העברי בפי העם.

אכן, בזכותה יצא אוצר הלשון העברית לאור, בזכותה ראו חיים היוצר והיצירה. טרקלינה העברי היה פינת אור וחיים בירושלים.

חמדה גם כתבה ספר על בן יהודה, חייו ופעלו, וספר על בן אב"י בנו, עורך "דואר-היום".